

Moderní vrcholový sport se dnes stal relativně svébytnou oblastí sportovních činností, s vlastním systémem výběru sportovců a specifickým institucionálně organizačním a ekonomickým zajištěním. Z mnoha funkcí sportovních činností [Ponomarjov 1979], [Choutka 1978] zabezpečuje vrcholový sport především funkci státní, popřípadě klubové, podnikové (1) či obecněji regionální reprezentace a funkci náplně volného času početné skupiny sportovních diváků a fanoušků. Jeho úroveň se stala „svého druhu měřítkem celkové vyspělosti státu a národa a stále narůstá i jeho úloha jako účinného prostředku vzájemného poznávání národů, jejich sbližování a spolupráce“ [Štrougal 1979 : 40]. Vrcholový sport se stal důležitou složkou „služeb volného času“, které zajišťují zábavu, rozptýlení a relaxaci nejširším vrstvám pracujících a plní v tomto smyslu též důležité ekonomické funkce ať již tím, že přímo produkují jako institucionalizovaný subsystém určité statky, které se mohou stát předmětem spotřeby (sportovní předměty, služby cestovního ruchu, sportovní výkony jako podívaná v nejrůznějších formách) nebo tím, že orientují spotřebitele na určitý typ spotřeby a určitý typ spotřebního zboží.

Zároveň ovšem vrcholový sport plní i důležité funkce uvnitř vlastního subsystému tělesné výchovy. Přestože vazby mezi rekreačním a výkonnostním sportem na straně jedné a vrcholovým sportem na straně druhé jsou stále zprostředkovanější, předpokládá se, že „tvůrčí inovační úsilí soustředěné ve vrcholovém sportu a špičková úroveň sportovců i trenérů vytváří kulturní vzory pro ostatní výkonnostní úroveň sportu, že vrcholový sport je přitažlivý pro diváky a že úspěchy a neúspěchy na mezinárodním poli vytvářejí podněty nebo zábrany pro rozvoj nižších úrovní výkonnosti“ [Bárta a kol. 1980 : 55]. Vrcholový sport přitom představuje obrovskou laboratoř, v níž se proěřují možnosti zvyšování fyzické i duševní výkonnosti, což může být aplikováno i mimo vlastní oblast sportu.

Vrcholový sport — jak již bylo řečeno — se dnes rozvinul ve specifický druh sportovní činnosti, a proto nepřekvapuje, „že zde vyvstává řada výrazných odlišností od rekreační tělovýchovy a výkonnostního sportu. Nejde zde jen o to, že vrcholový sport je spojen s nesrovnatelně vyššími objemy tréninkového zatížení — na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se tréninková zátěž ve světovém měřítku pohybovala kolem 1000—1400 hodin ročně, tedy kolem 80—120 hodin měsíčně — ale především o to, že vtahuje jednotlivce do poněkud odlišných společenských vazeb a struktur a podstatně pozměňuje způsob jeho společenského uplatnění ať již v rovině profese nebo rodinného a partnerského života.

(1) Podniky a velké závody v Československu nejsou obvykle vlastníky ani sponzory sportovních klubů, ale v některých sportech jich tradičně využívají k propagaci a podporují je různým způsobem. Například fotbalový klub Slavia IPS propaguje jeden z významných pražských stavebních podniků. Sparta pak má obdobné tradiční vazby k ČKD Sokolovo. V dostihovém sportu jsou tyto vazby ještě užší, neboť jednotlivé chovatelské stanice přímo využívají výsledků svých koní a jezdců (amatérů i jezdců z povolání) k propagaci vlastní ekonomické činnosti a prosazování svých koní na vnitřním i mezinárodním trhu.

Současný sport provozovaný na vrcholové úrovni totiž v zásadě nelze realizovat bez podstatných úprav životního režimu, modifikace vzdělanostních i profesionálních drah uplatnění, podstatných změn v rodinném a partnerském životě, bez vytvoření svého druhu „umělého“ sociálního prostředí, které je dnes podstatnou podmínkou pro to, aby byl jedinec schopen podávat maximální výkon. Přitom nejde ani tak o problémy spojené s materiálně technickým zajištěním sportovní činnosti a sportovce samého nebo o dostatečnou kvalitu stravy (to bylo významným problémem ještě v padesátých či šedesátých letech), ale o daleko složitější vazby. „Špičkovým sportovcem může být jen ten, kdo umí a má možnost efektivně odpočívat“ — lakonicky konstatuje náš přední psycholog sportu V. Hošek [Vaněk a kol. 1984 : 128] a na konkrétních příkladech ukazuje, jak je tento problém složitý a jak jej nelze redukovat jen na pravidla elementární tělesné i duševní hygieny. Relaxace před a po sportovním výkonu se dnes stala společenským, psychologickým, zdravotnickým, organizačním i farmakologickým problémem a její zajištění vyžaduje dnes i náročné zařízení.

Doba sportovních amatérů i profesionálů, kteří v zásadě při respektování všech ostatních životních zvyklostí dané společnosti byli schopni podávat na svou dobu maximální a špičkové výkony je nenávratně pryč. Limitních výkonů je dnes dosaženo většinou za cenu, že sportovec je obklopen štábem profesionálně vzdělaných spolupracovníků, kteří (v ideálním případě) systematicky a s využitím vědeckých postupů projektují jeho výkon a mohou jej načasovat vzhledem k rozhodujícím sportovním podnikům dané sezóny, nebo dokonce delšího časového intervalu (příprava na olympiádu, mistrovství světa apod.).

V období maximální sportovní výkonnosti prožije sportovec značnou část svého života v různých sportovních institucích, na závodech, ve střediscích vrcholového sportu, v prostředí kolektivu sportovců, jejichž životní styl, rozvrh dne a často i životní hodnoty mají svá výrazná specifika. Tento trend má prohlubující se tendenci, přičemž do vědomí sportovních odborníků se stále více „vtírá“ myšlenka permanentního soustředění vybraných závodníků v tréninkových táborech, a to přesto, že již současná praxe dlouhodobých soustředění je zdrojem závažných sociálně psychologických problémů. (2)

Avšak nejen to. Jako výkonný vrcholový sportovec je jednotlivec též předmětem publicity a jako takový nese na sobě břímě *reprezentanta životních vzorů, norem i hodnot*. Jeho život je v jistém smyslu pod výrazně vyšší sociální kontrolou než u ostatních členů dané společnosti, což v určité míře vede ke *ztrátě soukromí, životní intimity*. Jeho život patří svým způsobem celé společnosti a jako s takovým je s ním často i nakládáno. V kapitalistických společnostech, kde rozhodující sociální vazbou sportu je jeho komercializace a propagandistické využití v masové kultuře, se sportovní výkon i sportovec sám stává zbožím, které musí být adekvátně prodáno a komerčně využito, a to (někdy) i za cenu destrukce způsobu života i osobnosti sportovců. (3)

(2) Hošek—Vaněk a kol. [1984 : 130] udávají, že adaptační problémy nastávají již po 14denním soustředění a projevují se podrážděností, steskem po rodině a známých, poklesem zájmu o trénink apod. Tyto problémy nelze redukovat ani vhodnou kompozicí sportovního týmu, neboť v některých sportech (např. ve sportovní střelbě, veslaření, ale i jiných) je dokonce rivalita a nesnášenlivost určitým stimulem k výkonu a organizace tréninkového procesu to nemůže nebrat v úvahu [Lenk 1966; Slepíčka 1984].

(3) Americký sociolog Weiss [1969] říká o situaci v profesionálním sportu: „Profesionální sportovec musí přinášet divákům radost a svému zaměstnavateli zisk...

V socialistické společnosti toto nebezpečí nehrozí, avšak i zde je *životní úspěch sportovce dosti výrazně spoluurčen jeho schopností podat maximální sportovní výkon v pravý okamžik a uspokojit tak různorodé potřeby společnosti*, potřebou státní (podnikové, klubové nebo lokální) reprezentace počínaje a konče saturací relaxačních a katarzních potřeb řadového publika.

Svého druhu umělé sociální prostředí, v němž se vrcholový sportovec pohybuje, je samo o sobě *důležitým činitelem stimulace špičkového výkonu, a to nikoli jen jednoznačně pozitivním*. Vytvoření tohoto umělého sociálního prostředí je zdrojem řady problémů. V systému životních hodnot obyvательства není obvykle sportu ani sportovním výkonům připisována nijak velká důležitost, neboť na prvních místech stojí především hodnoty spjaté s úspěšností v rodinném a pracovním životě, hodnota stabilizované práce a životní úrovně a pochopitelně hodnota zdraví a životní spokojenosti, což jsou vesměs hodnoty, jejichž dosažení (a to i pokud jde o hodnotu zdraví) intenzivní orientace na sport a sportovní výkony do určité míry komplikuje. Vyvázaní (alespoň částečně nebo krátkodobě) z pracovního procesu, podstatná modifikace obvyklého průběhu vzdělávání, odkládání mateřství a často i sňatku na dobu po skončení optimální sportovní výkonnosti, životní rytmus omezující navázání obvyklých společenských kontaktů či věnování se kulturnímu životu apod., to vše jsou nutné důsledky a koreláty intenzivní koncentrace na špičkové sportovní výkony, které se však současně dostávají často do kontraverze nejen s internalizovanými životními hodnotami samotných sportovců, ale i jejich rodin, životních partnerů a spolupracovníků.

Změna způsobu života vyvolaná koncentrací na špičkový sportovní výkon tedy do určité míry vytváří řadu problémových, popřípadě přímo konfliktních situací, které jsou jen částečně kompenzovány jak vlastním výkonem sportu, tak řadou společenských a ekonomických výhod, s nimiž je realizace špičkových výkonů spojena. Současně sám život ve sportovních kolektivech, prosycený rivalitou a probíhající často i ve velmi malých kolektivech, z nichž místy není ani „úniku“ ani možnosti „stáhnout se do soukromí“, je sám o sobě zdrojem problémů, které někdy vyvolávají i negativní jevy, nepříznivě ovlivňující výkonnost a sportovní morálku. Snaha o vytvoření dokonalého „uzavřeného a izolovaného systému“ (v němž není vlastně nic jiného na práci než sport a věci kolem něj), se tak v řadě případů obrací ve svůj protiklad; není stimulem ke zvýšení sportovní výkonnosti, ale stává se zdrojem frustrace, která vede ke snížení sportovního výkonu a je často i důvodem zanechání sportovní činnosti.

Specifika způsobu života špičkových (výkonnostních a zejména vrcholových) sportovců jsou ostatně nepochybně potvrzena i skutečností, že jde o styl života, který tvoří v životě jednotlivce a jeho rodiny jen relativně krátkou epizodu. Epizodu však o to závažnější, že je situována do období života, do něhož se koncentrují základní etapy životního cyklu dané školní docházkou, ukončením procesu bezprostředního vzdělávání, založením rodiny a profesionální kariéry, tedy do období, v němž se rozhoduje o kvalitě i společenském postavení osobnosti. Vrcholový sportovec si prakticky neustále uvědomuje, že zhruba ve třiceti letech nastane okamžik, kdy bude nucen pozvolna uvolnit místo mladším a hledat nové formy společenského uplatnění. Pokud si v průběhu své sportovní kariéry vytvořil dostatečné zázemí pro svůj další profesionální o osobnostní růst, není situace nikterak tragická. Pokud však

Profesionál je dělník, zaměstnanec...byly do něj investovány peníze...a jeho základní role spočívá v tom, aby tyto peníze splatil“ citováno podle [Lever 1972 : 159].

tyto základy vytvořeny nebyly, je ukončení sportovní kariéry spojeno s řadou komplikací v životním způsobu bývalého aktivního sportovce i s řadou dopadů v oblasti životní úrovně jeho rodiny. Ukončení dráhy vrcholového (a v menší míře i výkonnostního) sportovce je však doprovázeno nejenom nezbytnými konsekvencemi v životním rytmu i životosprávě (což samo o sobě je často obtížné), ale i složitými problémy v oblasti životního zaměření a uplatnění.

Složitost fungování současného vrcholového a do určité míry i výkonnostního sportu je tak dána nejen tím, že dočasně podřizuje způsob života sportovce principu individuální sportovní výkonnosti, ale i tím, že ovlivňuje život dalších členů jeho rodiny (ať již jeho vlastní nebo rodiny jeho rodičů), popřípadě jeho blízkých a to dlouhodobě, prakticky po celou dobu jejich života. Sladění různorodých požadavků vyplývajících na jedné straně z realizace sportu na špičkové úrovni, na druhé straně pak z běžných profesionálních, společenských i rodinných rolí je (jak ukazuje praxe) záležitostí nesmírně obtížnou, která má různé podoby v různých etapách života sportovce a je bohužel sociologicky zatím jen velmi málo zmapována.

Rané fáze sportovní kariéry a problémy způsobu života

V zásadě můžeme rozlišit několik etap v životě vrcholového, popřípadě i výkonnostně orientovaného sportovce, které se výrazně liší právě průnikem sportu a běžného občanského života.

Je to především období *začátků sportovní dráhy*, které zahrnuje selekci a vytipování skutečně hodnotných sportovních talentů. V některých sportech (např. ve sportovní či moderní gymnastice či plavání) začíná výběr talentů prakticky již v předškolním období a ve většině sportů je tento proces zpravidla ukončen během povinné školní docházky. Interference školních povinností a nároků sportovního procesu má různé podoby mimo jiné též proto, že jen část adeptů vrcholového a výkonnostního sportu začíná svoji sportovní kariéru ve speciálních sportovních třídách či školách. V současné době působí například v České socialistické republice jen 9 sportovních škol, na nichž studuje asi 1000 žáků, ve sportovních třídách (celkem 692) pak získává základní vzdělání zhruba dalších 5000 žáků [Čechák 1984]. Počet adeptů vrcholového a výkonnostního sportu je však nesrovnatelně vyšší, což znamená, že převážná většina žáků (z nichž část je v závěrečných fázích této etapy již pověřována reprezentačními úkoly alespoň na úrovni školy či sportovního oddílu) musí spojovat požadavky normálně fungujícího školního vyučování s náročnými požadavky sportovního procesu.

V podstatě již od 4. ročníku povinné školní docházky lze u vybrané části žactva, zejména té, která je zařazena do sportovních tříd a škol, předpokládat relativně prudký nárůst intenzivních tělovýchovných a sportovních činností, přičemž i do budoucna je třeba předpokládat, že intenzita tréninku se bude zvyšovat.

V některých sportech (plavání, gymnastika, krasobruslení) jsou tréninkové dávky již v dětství velmi vysoké. Podle Kantelona [1980] děti ve věku 8—14 let trénují ve sportovní gymnastice 6 hodin denně, plavci ve věku 6—12 let 3—5 hodin denně a v krasobruslení se dokonce věnují tréninku 8—10 hodin denně. Rozsah tréninku v plavání vzrostl za pouhých 8 let zhruba o 30 % [Čechák 1984] a lze předpokládat, že dnešní žák sportovní třídy bude ve svých 18 letech vystaven (pokud se bude věnovat vrcholovému sportu) přibližně o 15—25 % větší tréninkové zátěži než tomu je u vrcholových sportovců dnes. Vyrůstá nejen fyzická náročnost tréninků, ale i intenzita psychické koncen-

trance na dosažení výkonu. Složitost vzájemného propojení jednotlivých složek tréninku, která se rovněž neustále zvyšuje, klade stále vyšší požadavky na rozvoj rozumové a volní stránky osobnosti sportovce, což je v období školní docházky o to složitější, že intelektuální, citový a osobnostní vývoj dítěte není ještě ukončen. Gabal a Rak [1981] proto právem připomínají rozporuplnost situace, v níž se často mladí adepti sportu nacházejí. Na jedné straně je s nimi objektivně třeba často pracovat jako s dětmi, respektovat zvláštnosti jejich biologického, intelektuálního a citového vývoje, na druhé straně jim sport v řadě případů již v tomto období zprostředkovává status společenských „hvězd“, popularitu i zájem širokých vrstev společnosti, tedy nutí je vstupovat do rolí, které ještě v této době adekvátně zvládnout nemohou. Sociální a psychologické důsledky této rozporuplné situace mladých adeptů vrcholového sportu nejsou zatím dostatečně známy, je však jisté, že nemohou být jen pozitivní. A i to je důvod, proč zejména v případech rychlého sportovního vzrávání je třeba zintenzívnit ideově výchovnou činnost a dbát o harmonický rozvoj schopností i osobnosti dítěte.

Specifické problémy představuje i přechod do sportovní školy, který je spojen s řadou změn v organizaci výchovně vzdělávacího procesu. Úkolem pracovníků těchto škol je pak mimo jiné nalézat v každém individuálním případě nejefektivnější cesty, jak se vyrovnat s touto nově vzniklou situací. Na tom, jak rychlá a „bezproblémová“ bude adaptace v novém prostředí, podstatně závisí rovnoměrnost rozvoje osobnosti i plnění úkolů sportovní přípravy. Posuzujeme-li totiž funkci a poslání sportovních škol v širším kontextu rozvoje vrcholového sportu (s přihlédnutím k perspektivám jeho vývoje), pak v rozmezí 8—10 let (tzn. v letech 1989—1991) by přibližně 50 % výkonů na úrovni mistrovské třídy mělo být dosaženo právě absolventy těchto škol.

Závažnost důsledného propracování komplexní přípravy adeptů vrcholového sportu (sportovní, všeobecně vzdělávací a politicko-kulturní) ve sportovních školách je zdůrazněno i tím, že jde převážně o školy internátní (které v plné míře přebírají úlohu bezprostředního organizátora veškerého času žáků a studentů), a školy střední (což znamená, že žáci a studenti v nich stráví přibližně 5 až maximálně 7 let). V průběhu studia na sportovní škole projde žák všemi kategoriemi od mladšího žactva až po starší dorost a v některých sportech (např. v plavání či gymnastice) se v tomto období zúčastní vrcholových soutěží dospělých včetně olympijských her (4). Sportovní škola se tak stává základním a dominantním činitelem v utváření osobnosti mladého člověka-sportovce a jeho výbavy pro život, přičemž v současnosti nemůžeme být ještě zcela spokojeni s kádrovým ani kvalifikačním vybavením sportovních tříd a škol [Čechák 1984]. Určitým problémem je i společenské uplatnění žáků, kteří školu neukončí, neboť uvedené školy neposkytují jiné specializované vzdělání než sportovní.

Avšak i přes tento zvýšený význam školy v procesu socializace mladého sportovce nelze zapomenout na to, že efektivitu výchovného procesu i sportovní přípravy do značné míry podmiňuje aktivní součinnost mimoškolního a mimosportovního prostředí, zejména pak rodiny, PO SSM a SSM. Ostatně

(4) Dostupné statistiky svědčí o tom, že věk olympijských vítězů se stále snižuje, a to zejména v plavání a gymnastice. V těchto sportech se také úměrně tomu snižuje věková hranice, kdy vrcholoví sportovci zanechávají sportovní činnosti. Osmnáctiletá či dvacetiletá gymnastka je dnes spíše v závěru své sportovní kariéry, což má své výhody i nevýhody, a to jak sociální, tak psychologické. V jiných sportech (horolezectví, kopaná apod.) se však sportovní vrcholu dosahuje později a někteří sportovci podávají vysoké výkony ještě ve čtyřiceti i více letech.

převážná část sportovců pochází z rodin, v nichž alespoň jeden z rodičů se intenzivněji zabýval sportem a rodina spolu s „partou“ vrstevníků významně působí na motivaci dětí a mládeže věnovat se sportu. Intenzivní sportovní využití dítěte klade zvýšené nároky nejen na školu, eventuálně sportovní oddíl, ale i na rodinu dítěte, která často přejímá i řadu povinností sportovního oddílu v oblasti materiálně technického zajištění sportovní činnosti, sportovního výcviku i společenského zajištění vlastní sportovní činnosti. (5)

Náklady na sportovní činnost dítěte představují obvykle dosti citelnou položku rodinného rozpočtu a i nároky na čas alespoň jednoho z rodičů jsou většinou značné. Zejména v populárních sportech (sjezdové lyžování, tenis, krasobruslení apod.) vede často cesta k umístění dítěte do dobrého oddílu a k dobrému trenérovi přes výkon funkcí v tělovýchovné jednotě apod. Sportovní činnost dítěte se obvykle nutně musí stát „společným hobby“ celé rodiny, přičemž ovšem motivace k této spolupráci a zájmu o sport je často mimosportovní a rodiče od sportu očekávají úspěšný start dítěte do života, dobrou životní úroveň, konexe a zajímavou životní náplň.

Vysoká účast rodičů při zajišťování sportovní aktivity ovšem nemá přirozeně jen příznivé stránky. Nejenže často tvoří součást pečlivě rozvíjeného „kultu dítěte“ v rodině, ale v některých případech nese s sebou i prvky nekritického obdivu, umocňované snahou o prosazení dítěte ve sportovním oddíle prostředky, které někdy nemají daleko k bezprostřední korupci. Konflikty trenérů, sportovních učitelů i funkcionářů sportovních oddílů s nekritickými nebo hyperkritickými rodiči tvoří stabilní součást atmosféry, v níž probíhá sportovní výchovný proces a je zřejmě velmi obtížné je zcela vyloučit ze sportovního dění. Bez spolupráce s rodiči, bez jejich motivace na sportovním rozvoji dítěte totiž není možné vůbec realizovat náročný proces sportovní přípravy. Je však jisté, že výchovná činnost v oddílech, sportovních školách či třídách musí velmi často napravovat to, co se v rodině zanedbalo, nebo naopak to, co rodiče v dobré snaze vytvořit dítěti optimální podmínky pro sport i životní uplatnění, přímo pokazili. Výchova k primadonství, ke snaze vyniknout na úkor kolektivu nebo „vézt se“, snaha bezprostředně sociálně ekonomicky zhodnotit dosažený stav své sportovní výkonnosti, má často kořeny právě v životních hodnotách rodiny, popřípadě je přímo rozvíjena způsoby, jimiž rodiče protěžují dítě ve sportu i v životě.

Druhým obdobím, zajímavým z hlediska sociologie sportu, je období *vyzrávání sportovní výkonnosti*. V tomto období na jedné straně definitivně krystalizuje a internalizuje se určitá podoba způsobu života definovaného intenzivní interakcí se sportem a sportovním prostředím, s jeho specifickými hodnotami a vzory společenského uplatnění, na druhé straně pak v této souvislosti dochází k řadě nových problémů, které je třeba dořešit. Specifickým problémem tohoto období je především proces selekce adeptů vrcholového a výkonnostního sportu z hlediska potenciální výkonnosti. Nároky, které soudobý vrcholový i výkonnostní sport na člověka klade, jsou opravdu značné, a proto nepřekvapí, že i procento těch, kteří z různých důvodů odpadnou, je poměrně vysoké. Například podle údajů shromážděných Bártou [1980], ve volejbale (který ani zdaleka nepatří k nejnáročnějším sportům a rekrutace

(5) Platí to zejména o technicky náročných sportech, jakými jsou například jachting, sjezdové lyžování, jezdecký sport, motorismus apod. Jen elementární vybavení pro vrcholové sjezdové lyžování představuje jednorázový náklad 6000—7000 Kčs, nehledě na další náklady na cestovné, ubytování v hotelích a stravování v podnicích vyšších cenových skupin, což je vzhledem k současné situaci ve vybavení horských středisek téměř nezbytné.

hráčů z oddílů vrcholové výkonnosti probíhá ve významnějším rozsahu i mimo rámec přípravy kádrů vrcholového sportu) zhruba jen jeden ze čtyřiceti adeptů má skutečné předpoklady vyvrát ve skutečně dobrého volejbalistu. Zbývající část nutně postupem doby „zmizí v propadlšti“ a svůj sportovní talent rozvíjí v soutěžích nižších stupňů nebo v rekreační tělovýchově.

Nejsou to však jen problémy spojené s vysokou náročností sportovního tréninku a jeho konfrontací s fyzickými a duševními (volními) kvalitami adepta vrcholového sportu. Svůj význam má i skutečnost, že soudobý vrcholový sport i příprava na něj klade, jak již bylo řečeno, značné nároky na celý životní způsob sportovce a do určité míry představuje i jistou bariéru plného uplatnění sportovce jako člověka v práci, volném čase i soukromém životě. Pokud jde o problémy spojené s přechodem do sportovních tříd i škol, hraje proto značnou roli i jejich prestiž, pokud jde o kvalitu poskytovaného vzdělání. Tato prestiž zatím není v populaci příliš vysoká. Zkušenosti ukazují, že většina rodičů se snaží doplnit zavedený systém přípravy ještě vedlejšími formami mimoškolního vzdělávání, především jazyků, hudby apod. Většina dětí, které ve 4. a 5. ročnících sportovních tříd navštěvují kurzy a hodiny cizích jazyků, popřípadě vyvíjejí další zájmovou činnost, tak činí na základě přání rodičů, kteří vesměs zastávají názor, že „navštěvovat hodiny hudby nebo cizích jazyků mimo školní výchovu je určitým symbolem společenského postavení, péče o výchovu a zároveň určitou „pojistkou“ profesionálního rozvoje v případě, že by se dítě jako sportovec neprosadilo“ [Čechák 1984 : 25]. Ostatně jen 17—23 % zájemců o sport uvažuje o kariéře vrcholového sportovce. Podstatně větší zájem vzbuzují role trenéra, cvičitele či učitele tělesné výchovy [Lapáčková 1976].

Rozpor mezi požadavky sportovního procesu a nároky na rozvoj celého způsobu života se promítá i do vědomí vlastních účastníků tělovýchovného procesu. Z některých namátkových sond mezi žáky sportovních tříd v Praze vyplynulo, že určitá část dosti těžce nese omezení, která z tréninkového procesu pro způsob života vyplývají. Nařikají na nedostatek volného času, jeho rozdrobenost na drobné časové úseky, únavu podvazující možnost jeho aktivního využívání. Mají omezené možnosti navštěvovat kulturní programy, diskotéky, přečíst si knihu, navazovat normální přátelské a eroticky podbarvené kontakty. Část adeptů vrcholového sportu zřejmě dosti těžce nese i omezení týkající se kouření, požívání alkoholu apod., neboť tyto činnosti jsou v naší kultuře dosud poměrně pevně integrovány do celkových vzorů sociální interakce a představují často i ohnisko, kolem něhož krystalizují pevnější sociální skupiny volnočasového charakteru. Problémy tohoto typu jsou ostatně exponovány i vyvrážděnými sportovci a představují místy i jedno z výrazných napětí mezi trenéry, funkcionáři a výkonnými sportovci.

Celospolečenské souvislosti těchto problémů jsou často hlubší a přesahují problém prosté adaptace jednotlivce na stále se zvyšující sportovní zátěž a nezbytné konsekvence této situace v oblasti způsobu života. Je to do značné míry podmíněno i celkovou hodnotovou strukturou společnosti, jejím vztahem k výkonu a jeho hodnotě. V socialistické společnosti (přestože neakceptuje hodnotu „výkonu za jakoukoli cenu“ ani nehypertrofizuje význam hodnoty výkonu ve společnosti, tak jak to činí západní buržoazní sociologové) hraje též princip výkonu a soutěžení významnou roli [Choutka 1978]. Pokud jde o oblast vrcholového sportu, je jeho význam (jako výsledku i jako hodnoty) v podstatě mimodiskusní [Wohl 1970] (6) ovšem s tím, že — na rozdíl od

(6) Na druhé straně se právě od vrcholového sportu očekává, že bude dokladem, že jen úsilovná práce vede k dobrým a vynikajícím výsledkům a úspěchu. Před-

kapitalismu — není důvodem ani ospravedlněním sociálních privilegií a s nimi spjatých sociálních nerovností.

Praxe však ukazuje, že princip výkonu například v oblasti práce není vždy ve všech pracovních kolektivech plně přijímán a často je preferována hodnota klidné, nevzrušivé, obsahově zajímavé a samostatné práce, nekladoucí větší nároky na mimopracovní dobu a umožňující celkem nerušeně věnovat se zálibám i rodině [Linhart a kol. 1983]. Výkonnostní ani vrcholový sportovec se z této atmosféry pochopitelně nemůže zcela vymknout, podobně jako jeho trenér i další spolupracovníci, což implikuje dalekosáhlé hodnotové konflikty mezi nezbytnou akceptací kritéria výkonu ve sportovní činnosti a strukturou běžného vědomí.

Je ostatně těžké předpokládat, že jestliže společnost nikoli bezproblémově prosazuje princip výkonnosti, efektivity a vysoké náročnosti v oblasti práce, že je snadno dokáže prosadit ve sportu, byť výkonnostní, a především vrcholoví sportovci jsou pro přijetí této hodnoty obvykle dobře osobnostně predisponováni a jejich aspirační úroveň v naprosté většině případů poněkud „převyšuje úroveň posledního výkonu a často dokonce předbíhá i dosaženou výkonnost“ [Psychologie 1971 : 90]. Na všech úrovních vrcholového a především výkonnostního sportu proto vzniká zákonitě problém souladu mezi atmosférou prostředí, v němž se sportovec běžně pohybuje (pracoviště, rodina), a nároky sportovního procesu, což je pochopitelně nejdramatičtěji prožíváno právě v období dospívání, v období, kdy je třeba volit mezi požadavky běžného života a náročnou sportovní přípravou a přípravou.

Řada konfliktů, které se v tomto období vyžívání výkonného sportovce exponují, nutně vyúsťuje v sérii rozhodování, jejichž výsledkem obvykle je:

- Resignace na špičkové sportovní výkony a podřízení sportovního života nárokům běžného, každodenního života, a to především těm, které vyplývají z přípravy na profesi apod., eventuálně mateřství a rodičovství.
- Podřízení vlastního života nárokům sportu, a to i za cenu výrazného omezení profesních aspirací, nároků na dosažení špičkového vzdělání apod. i osobního života. Průvodními rysy tohoto rozhodnutí jsou například přechod z řádného na dálkové studium, přechod na méně časově i obsahově náročné pracovní místo apod.
- Pokus sladit za pomoci oddílů i vlastní rodiny špičkové sportovní výkony s běžnými povinnostmi studia, profese a rodinného života, což vede velmi často k celkové změně způsobu života rodiny sportovce. V extrémních případech se rodina stěhuje do místa sportovního oddílu, rodiče mění zaměstnání, adept vrcholového sportu se uchází o studium na střední či vysoké škole, o níž více méně nejví zájem, ale která mu poskytuje možnost skloubení sportovní a studijní činnosti apod.
- Vyvázání se z běžných činností a povinností tím, že sport se stává činností prvořadou, za níž bere stát v zásadě záruky a do určité míry též odpovědnost. Socialistická společnost poskytuje pak nadaným jednotlivcům (ostatně v plném souladu s olympijskou definicí amatérismu) „celkem mimořádné podmínky, podobně jako je tomu v umění, vědě a v jiných důležitých sférách společenské činnosti“. [Choutka 1978 : 156]. V takových případech probíhá sportovní činnost ve střediscích vrcholového sportu,

pokládá se zároveň, že se tento příklad bude postupně ve společenském vědomí generalizovat a promítne se pozitivně i do jiných sfér lidského jednání, včetně práce. Obecné otázky soutěžení a úlohy výkonu v životě společnosti byly řešeny již v díle V. I. Lenina věnovaném socialistickému soutěžení.

příčemž otázky sladění sportovních a mimosportovních zájmů a povinností jsou většinou odsouvány až do období po dosažení optima sportovní výkonnosti.

Sociální problémy vrcholné fáze sportovní činnosti

Třetím obdobím je období vrcholné sportovní výkonnosti, v němž obvykle potřeby sportovní činnosti přehlušují ostatní společenské povinnosti. Z hlediska sociologie sportu je to zároveň období, v němž sportovec nejintenzivněji vytváří vzory sportovní i životní úspěšnosti, stává se objektem zájmu širokých mas i sportovních oddílů a ve svém životě plně reprodukuje základní určení sportem determinovaného způsobu života. V extrémních případech se jeho životní styl vymyká běžným životním stereotypům platným v dané společnosti a jeho život má zcela nové a často v předcházejících obdobích života netušené dimenze.

Platí to například o některých našich špičkových tenistech, jejichž život je poznamenán neustálým přejížděním z místa na místo podle itineráře daného velkými světovými turnaji nebo sportovními podniky. Ale i běžný prvoligový fotbalista nese čas od času velmi těžce stálé cestování, život v hotelích, motelech a soustředěních, zbavující jejich život zakotvenosti v běžných interpersonálních strukturách.

Sportovec se musí vyrovnat i s často naivními představami veřejnosti, která obvykle u vrcholových sportovců předpokládá podstatně redukované spektrum životních hodnot a zájmů, což je o to bolestnější, že převážná část sportovců si i v období své vrcholné výkonnosti nejen uchovává široký diapazon životních aspirací, ale často je i (cestováním, stykem se zajímavými lidmi, systematickou kulturněvýchovnou činností v oddílech) rozšiřuje. Většina sportovců si rovněž uvědomuje, že jim sport nejen něco dává, ale také bere, a že některé zájmy a potřeby (zejména ty, které jsou vázány na mládí) se později, po ukončení sportovní činnosti již nepodaří realizovat.

V kapitalistických společnostech se řada špičkových sportovců stává protagonisty masové kultury, což je často podtrhováno i tím, že vynikající sportovci vystupují pod převzatými přezdívkami, plně korespondujícími s literárními pseudonymy (např. brazilští fotbaloví reprezentanti nebo úspěšní boxeři). Úspěšně dovršená kariéra vrcholového (a často i výkonnostního sportovce) zakládá alespoň krátkodobě zcela svěbytné společenské postavení a v kapitalistických a rozvojových společnostech se stává někdy přímo symbolem společenského vzestupu a v řadě případů i skutečným mobilním „kanálem“, umožňujícím zvýšení společenské prestiže, životní úrovně a přístup do „nejlepších vrstev“.

V klasické studii o amerických profesionálních boxerech počátku dvacátého století ukázali Weinberg a Arond [1956], jak se špičkoví boxeři rekrutovali postupně z těch nejpauperizovanějších vrstev přistěhovalců v americké společnosti: Iry vystřídal Židé, potom Italové a naposledy černoši. Kolem roku 1948 například více než polovinu boxerů tvořili černoši, poměrně málo se však mezi nimi vyskytovali Skandinávci, Japonci a Číňané, tedy ty skupiny obyvatel, které měly v té době poměrně vysokou životní úroveň a byly dobře integrovány ve společnosti. Obdobně v brazilské společnosti [Lever 1972] je kariéra špičkového profesionálního fotbalisty snem chudých dětí z brlohů na okraji velkých měst. Podobných příkladů bychom mohli uvádět více.

V socialistické společnosti je pochopitelně situace podstatně jiná. Většina vrcholových sportovců má své zaměstnání (které do značné míry i v plném

rozsahu vykonává) (7) nebo studuje: u výkonnostních sportovců je to přímo pravidlem. Sociální postavení sportovce se neodvozuje v celoživotním rozměru od jeho úspěšnosti jakožto sportovce, ale organicky vyplývá z komplexu jeho společenských rolí, mezi nimiž má jeho postavení vrcholového sportovce své místo. Jinými slovy, jestliže se v kapitalistické společnosti vrcholový sport může stát profesí (a celá rozsáhlá mašinerie buržoazního „průmyslu volného času“ k tomu koneckonců směřuje), v socialistické společnosti to v zásadě možné není a vrcholový sportovec je *permanentně konfrontován s nezbytností paralelně rozvíjet své schopnosti a životní postavení v práci i veřejném a politickém životě*.

Na druhé straně již sám výkon sportovní činnosti vrcholového sportovce má některé sociální a osobnostní důsledky, podobné jako v pracovním procesu. Sportovní činnost — byť není profesí — je nicméně společenskou prací, která podléhá dělbě práce i specializaci. A lze dokonce říci, že sportovní činnost je v tomto slova smyslu klasickým produktem velmi rozvinuté dělby a specializace činnosti, dovršené do podob, které přímo korespondují s extrémě dosahovanými v manufakturní výrobě. Profesiografické zkoumání jednotlivých sportovních disciplín [Psychologie 1971]; [Nekola a kol. 1984] ukázalo značnou diferencovanost somatických a psychosomatických předpokladů, nároků i důsledků. Naznačilo, že úspěšnost v určité sportovní disciplíně nejen předpokládá určitou strukturu schopností, ale též je utváří a stimuluje.

Různorodost sportovní náplně a jejich psychologické, sociální i kulturní či somatické důsledky a předpoklady v různých oblastech života jsou problémem, jemuž je třeba věnovat systematickou pozornost. Nicméně již dnes je jasné, že řada sportů vede bezprostředně k *jednostrannému rozvoji nejen fyzických, ale i duševních schopností účastníka sportovního procesu* a je třeba tuto jednostrannost dalekosáhle (mimo jiné rozvojem doplňkové sportovní či zájmové činnosti) kompenzovat. Coubertinův ideál fyzicky zdatného, osobnostně vyvrážděného a esteticky a kulturně vytríbeného sportovce (odvozený z řeckého pojetí kalokagathie a u nás obsažený například v Tyršově pojetí tělovýchovných činností) je obtížné naplnit, nicméně od něj nelze ani na základě ryze pragmatických úvah úplně abstrahovat. Přinejmenším proto, že vrcholový a do určité míry i výkonnostní sport tvoří součást a náplň sportovní podívané, vstupuje mnoha svými aspekty do oblasti kulturního života a symbióza sportu a kultury (a to nejenom na úrovni sportovního prostředí, ale i osobnosti jednotlivce) tvoří součást celkového sociálního vyznění sportu jako sociální instituce.

Ze sociologického hlediska vzniká samozřejmě *zajímavý problém*, do jaké míry právě *sociální charakteristiky sportovce předurčují na jedné straně inklinaci k určitému sportu, na straně druhé pak úspěšnost sportovce*. Tato otázka zatím nebyla příliš ze sociologického hlediska analyzována a dosavadní výsledky [Bárta a kol. 1980]; [Nekola 1983] jsou zatím příliš parciální, než aby bylo možné je zobecnit. Závěry buržoazní sociologie sportu pak z evidentních důvodů (vyplývajících především z naprosté odlišnosti společenských systémů i organizace sportů a jeho fungování ve společnosti) nelze přejímat. Je však patrné, že tento problém bude třeba řešit především ze třech relativně odlišných hledisek.

Předně u řady sportů je příklon k určitému sportu i určitá úspěšnost v něm

(7) Koudelková [1984] udává, že ve sledovaném souboru vrcholových sportovců (mezi nimiž byli i světoví rekordmani) bylo 46,6 % studentů, 21,9 % příslušníků armády, 13,7 % mělo běžná dělnická povolání a 4,1 % bylo zaměstnáno jako trenéři nebo cvičitelé.

stále ještě víceméně výrazem obliby a sociokulturní zakotvenosti určitých sportů v životních orientacích určité sociální skupiny. Jestliže například česká házená má těžiště svého rozvoje ve venkovských oddílech a ve venkovském prostředí vůbec, pak je do určité míry samozřejmé, že rekrutace špičkových hráčů vychází především z této sociální základny. Podobně box, popřípadě řeckořímský (8) zápas i zápas ve volném stylu mají svoji základnu především mezi těžce manuálně pracujícími a jen výjimečně se můžeme setkat ve špičkových oddílech s osobami, které pracují nemanuálně, dosáhly vysokoškolského vzdělání apod. Na druhé straně existují zřejmě oblasti sportu, které jsou do značné míry stále ještě více provozovány osobami s vyšším vzděláním, příjmy a náročnější intelektuální prací; Tito lidé dokonce v takových sportech také více uspívají. Pácl [1984] například shrnul výsledky dílčích výzkumů vrcholových a výkonnostních sportovců v Brně a dospěl k závěru, že v sedmi odvětvích z deseti nepřesáhl podíl dělníků jednu pětinu (lyžování, odbíjená, šachy, košíková, tenis, lehká atletika a turistika), v dalších třech pak 40—53 % (lední hokej, cyklistika, kopaná) [Pácl 1984 : 164]. Vázanost sportovního úspěchu na demografické, teritoriální i sociální charakteristiky v dalších sportech může mít ještě daleko extrémnější charakter, a to zejména v těch případech, kdy zavedení určitého sportu má charakter kulturní inovace, na jejímž zprostředkování (přeložení pravidel, informovanosti sportovců i širokých vrstev obyvatelstva, do značné míry i objevení určitého sportu) se obvykle podílí v první fázi především intelektuálně a kulturně vyzrálejší vrstvy populace. Takový charakter mělo například i zavedení fotbalu do brazilského prostředí, kde původně šlo o hru, kterou „odkoukali“ studenti od anglických námořníků: hra zdomácněla a dnes je vpravdě lidovým sportem. V našich podmínkách je například zjevné, že baseball, karate nebo sportovní bridge je u nás pěstován především mezi studenty, eventuálně inteligencí, zatímco v zemích svého původu nebo největšího rozšíření (v případě baseballu USA, Kuba apod.) má charakter zcela lidového sportu, široce zakotveného co do provozování i diváckého zájmu i v prostředí dělníků, zemědělců apod.

Určité sociální prostředí, v němž probíhá socializace a enkulturace jednotlivce před vstupem na dráhu výkonnostního či vrcholového sportovce i v jejím průběhu, se podílí na utváření a modelování jeho osobnostních, volních i životně způsobových předpokladů pro určitý typ sportovního uplatnění. Podle již zmiňované studie Weinberga a Aronda [1952] se například v boxerských kruzích v době výzkumů tradovalo, že „prostředí nižších sociálně ekonomických vrstev vytváří dobré borce, zatímco studenti jsou snad dobrými bojovníky, pokud jde o fotbal, ale nikoli pokud jde o boxerský ring“. přičemž tento závěr byl dáván bezprostředně do souvislosti s těžkými životními podmínkami osob s nízkým sociálně ekonomickým statusem v americké společnosti. S postupující integrací do společnosti přestávaly být sociální základnou této sportovní disciplíny a hledaly uplatnění v jiných sportech.

Změny v sociálním postavení jednotlivých tříd a vrstev se promítají do oblasti sportu (především na jeho vrcholové, popřípadě výkonnostní úrovni) často zprostředkovaně, přes změnu motivací a potřeb a vlastní proces utváření volních a osobnostních předpokladů pro určitý typ sportu. Současný trend ve vr-

(8) Například 59,6 % aktivních zápasníků (řeckořímský zápas a volný styl) tvoří kvalifikovaní dělníci, nemanuální pracovníci pak 13,2 %. 54,9 % zápasníků má buď základní vzdělání nebo (převážně) jsou vyučení. Naproti tomu jen 6,7 % jich má vysokoškolské vzdělání. Jen pro srovnání: z volejbalistů dosáhlo vysokoškolského vzdělání 21,8 %, z lyžařů 24,1 % a z jachtařů 38,1 % [Nekola a kol. 1984 : 29 a 32]. Podle sčítání lidu z roku 1980 má u nás vysokoškolské vzdělání 5,2 % obyvatel starších 15 let, ve věku mezi 30—34 lety pak kolem 10,0 %.

cholovém (ale i výkonnostním) sportu, směřující stále více k prosazení síly, agresivity, velkých objemů nezbytných, avšak poměrně málo zajímavých a rutinních posilovacích cvičení apod. se tak do určité míry dostává do rozporu s procesy intelektualizace a technizace životních činností, které jsou v makrosociálním měřítku založeny vědeckotechnickým pokrokem a více méně internalizovány jako významná životní i společenská hodnota. V těch sociálních skupinách, které jsou s intelektualizací životních činností (především pak práce) nejvíce spojeny, mohou proto být tyto procesy i důvodem odklonu od výkonnostního nebo vrcholového sportu určitého typu (např. u studentů, ale i jiných sociálních skupin). Zájem o sport se pak realizuje buď na nižších výkonnostních úrovních, nebo v těch sportech, kde se dosud trend vysoké náročnosti plně neprosadil nebo v nichž je výrazněji obsažena technická či kulturně symbolizační stránka sportu (např. jezdeckví, windsurfing, plachtaření).

Paradox současného vrcholového sportu ovšem spočívá v tom, že pouhá fyzická kondice nebo odolnost nepřináší automatické výsledky. Tyto předpoklady musí být doplněny a organicky prostoupeny schopností racionálně vážit své síly i šance a řešit strategické situace (a to nejenom v kolektivních herních sportech) na úrovni, která by měla uspokojit jakkoliv intelektuálně náročného zájemce. Problém spočívá však v tom, že tyto momenty sportu se většinou mohou rozvinout pouze tehdy, když vrcholový sportovec bezpečně ovládá sportovní náplň a má dostatečný fyzický fond. Cesta k tomu je však poměrně dlouhá, často i nudná a mnohdy (např. v gymnastice) i s určitými znaky tortury. Obtíže této cesty někdy odradí osoby s rozvinutějšími nároky na životní styl, což samo o sobě funguje jako výrazný moment selekce, a to nejenom v době sportovního vyzrávání, ale prakticky v celém průběhu životní dráhy sportovce.

Konečně *třetí podstatnou souvislost sociální determinace* úspěšnosti vrcholového a do značné míry i výkonnostního sportovce tvoří adaptace na specifickou subkulturu toho kterého sportu. Subkultura není jen bezprostředním výrazem objektivních nároků a předpokladů toho kterého sportu, ale především složitým rezultátem realizovaného životního způsobu, jeho hodnot a norm poččetně převládajících nebo určujících účastníků sportovního dění. Je zřejmé, že obdiv k síle, agresivitě a snášení tělesného nepohodlí je více akcentován v úpolových sportech než například v lukostřelbě či bezmotorovém létání a tato skutečnost nachází svůj koncentrovaný výraz i v některých iniciačních 'obřadech', které se dosud v některých oddílech a některých sportech (např. boxu) u nových adeptů aplikují a mají ověřit jejich schopnost věnovat se vážně zvolenému sportu. Projevuje se to však ve všech momentech sportovního života, především v obdobích soustředění apod. Zvyklosti, normy a hodnoty, ustálené způsoby zábavy a sociální interakce, které tvoří obsah subkultury, nejsou jednou provždy daným sociokulturním fenoménem, determinujícím činnost jednotlivců-sportovců, ale historicky proměnlivým jevem, jehož obsah se zejména v průběhu demokratizace a zpřístupňování sportu nejširším vrstvám obyvatelstva výrazně proměňoval. Je nepochybné, že atmosféra sportovních klubů konce století se výrazně odlišovala od atmosféry, která obklopuje dnešní špičkové sportovní výkony a tento rozdíl není dán jen vývojem odlišných společenských funkcí dnešního vrcholového a výkonnostního sportu, ale i sociálním složením osob, které jej realizují.

Tak zvaný generační problém proto často není jen projevem vzrůstajících rozdílů mezi výkonností starších a mladých sportovců, bojem o společenské

i sportovní uznání apod., ale do značné míry i produktem *sociálně relevantních rozdílů v celém způsobu života a místa sportu v něm*.

Akceptace specifických zvyklostí „lidí kolem sportu“ a „sport aktivně provozujících“ tvoří podstatnou součást socializace každého sportovce, přičemž proměny těchto zvyklostí nejsou vůči sportu vnější nebo marginální determinantou, ale často tím, co podstatným způsobem ovlivňuje jak výkonnost sportovce, tak jeho ochotu nastoupit na dráhu vrcholového či výkonnostního sportu. Obecně platí, že sportovní výkon není jen problémem zdatnosti, ale má i své sociální stránky. V některých sportech (např. horolezectví) tvoří dokonce součást špičkového výkonu zvládnutí složitých organizačních, ekonomických a technických problémů. Ale i v běžných sportech — má-li se talent projevit — je třeba, aby uchazeč zvládl „taje“ chování v organizaci, a to alespoň na elementární úrovni.

Určitý způsob života, který se kolem sportu utváří, je ostatně nejenom tím, co realizaci určitého sportu podmiňuje, popřípadě tím, co vytváří jeho imago vůči společnosti, ale též tím, co *koneckonců působí na případnou rezignaci na kariéru vrcholového sportovce*, a to v některých případech daleko dříve než odpovídá poklesu výkonnosti nebo vzrůstající konkurenci nových adeptů vrcholového sportu. Případ vynikajícího švédského tenisty Borga, automobilového závodníka Laudy, ukazuje, že na rozhodnutí o ukončení aktivní kariéry vrcholového sportovce výrazně působí i dlouhodobá nebo okamžitá neschopnost žít způsobem života, který určitý typ vrcholového sportu předpokládá, neschopnost respektovat jeho zvyklosti, normy, hodnoty i konsekvence. Konflikt mezi „obvyklým způsobem života“ a „způsobem života vrcholového sportovce“ tak dlouhodobě určuje průběh jeho životní dráhy, a to zejména v těch situacích, kdy buď v důsledku dlouhodobějších nezdarů, nebo naopak naplnění cílů jsou ryze sportovní hodnoty a cíle problematizovány.

Z průzkumu našich středisek vrcholového sportu (ročně z nich odchází asi 15 % sportovců) mimo jiné vyplynulo, že problémy spojené se sladěním sportovních a běžných životních povinností tvoří nejčastější důvod rezignace na další sportovní činnost, přičemž další důvody souvisely se ztrátou motivace, přesycení sportem apod. Ukázalo se, že sociální souvislosti sportu jsou silnější determinantou než faktory zdravotní, věkové a výkonnostní [Kopecká 1985]. K závěrům podtrhujícím význam širších sociálních souvislostí sportovní činnosti pro ukončení dráhy vrcholového sportovce dospěli i další sociologové ze socialistických zemí [Bulgakova 1980; Gissen 1975], byť nikoli v tak výrazné podobě.

Snahy vrátit se zpět na dráhu výkonného sportovce, a to často i po dlouhé přestávce (takových příkladů je ve světovém i v našem vrcholovém sportu řada), však současně naznačují, že adaptace na život výkonného sportovce a osvojení si s ním spjatých zvyklostí, norem, hodnot i životní úrovně, je dlouhodobou záležitostí, něčím s čím se nelze snadno rozloučit. Zdá se, že na sklonku dráhy sportovce se sám život aktivního, výkonného sportovce stává vlastním motivem udržování sportovní výkonnosti, a to bez ohledu na ostatní společenské souvislosti a zřetele.

Problémy závěru sportovní dráhy

Tím se ovšem dostáváme již k problémům souvisejícím s obdobím *dohasínání sportovní výkonnosti*. To je nepochybně úsekem života, v němž se sice řada špičkových vrcholových sportovců stává světovou či regionálně platnou legendou, avšak jehož nejvlastnějším sociálním obsahem je právě vyrovnání se s nároky každodenního života. Jestliže v předcházejících etapách hlavní pro-

blém představovalo osvojení stylu života vrcholového sportovce, v této etapě se do popředí dostává znovuosvojení si běžných životních standardů, běžného způsobu života, řečeno poněkud brutálně, potřeba resocializace vrcholového sportovce. Zkušenosti ukazují, že toto období je lidsky jedním z nejtěžších, a to jak z hlediska individuální psychologie (nutnost vyrovnat se s poklesem vlastních sil, postupným vytlačováním z pozic mladšími a suverénnějšími soupeři i partnery, poklesem zájmu ze strany tisku, rozhlasu či televize), tak i sociálního, neboť problémy, které byly v předcházejícím období odsunuty do pozadí se nyní prosazují plnou silou. Není to však jen otázka plného profesionálního uplatnění, ale často i otázka úspěšnosti v rodinném a partnerském životě, realizace mateřských rolí a rodičovských funkcí apod. Čím později kariéra vrcholového sportovce končí, tím je často obtížnější vytvořit si nové schéma životního způsobu, navázat nové společenské kontakty, osvojit si nároky profese, s níž mnohdy sportovec téměř ztratil kontakt apod.

Mihovilovič [1968] zjistil, že bývalí jugoslávští fotbaloví internacionálové (ale jistě nejen oni) většinou usilovali o co nejdélsí setrvání v řadách prvoligových mužstev, a to i v době, kdy tomu již jejich úroveň plně neodpovídala. Zároveň na sklonku své sportovní kariéry začínali více kouřit, pít alkohol, přestali udržovat tělesnou hmotnost, zanedbávali tělesná cvičení apod. V jejich životě se stále více prosazovaly obavy o budoucnost, strach z adaptačních problémů, hledání vhodného zaměstnání apod.

Ostatně není ani divu, neboť před značnou částí vrcholových sportovců vystávají vskutku v závěru jejich kariéry závažné problémy. Merhautová a Joachimsthaler [1984] například zjistili, že téměř 50 % našich bývalých olympioniků si muselo po skončení závodní kariéry doplnit vzdělání. Z toho 6,0 % vyučení, 12 % střední školu a 9 % vysokou školu. 20 % pak kvalifikaci trenéra z povolání. V Sovětském svazu je situace po této stránce poněkud lepší, neboť 80 % olympioniků zůstává po skončení své sportovní kariéry pracovat v oblasti sportu, z toho 56 % jako trenéři, 13 % jako učitelé tělesné výchovy, 6 % jako organizační pracovníci a 2,2 % jako vědečtí pracovníci. V SSSR má vysokoškolské vzdělání čtyři pětiny olympioniků, z čehož jen 17 % si vysokou školu dokončovalo po skončení aktivní dráhy sportovce [Váňek a kol. 1984 : 86].

Řada autorů, například Mihovilovič [1968] se domnívá, že tyto problémy se zmenší, jsou-li sportovci na sklonku své kariéry pověřováni různými společenskými povinnostmi, zapojí-li se do sportovní praxe jako konzultanti, trenéři, nezapomíná-li se na jejich „sportovní slávu“ ani po odchodu do nižších výkonnostních soutěží. Spíše charitativně než smysluplně ovšem vyznívá doporučení řady bývalých sportovců, trenérů nebo promotorů, aby odchod „ze sportovní slávy“ byl kompenzován pozvánkami na společenské akce klubu a přidělem bezplatných vstupenek na sportovní akce.

V současné době je spíše třeba podtrhnout dlouhodobou odpovědnost klubů i středisek vrcholového sportu a celého tělovýchovného hnutí za permanentní přípravu sportovce pro život ve společnosti, za jeho vzdělanostní a profesionální úroveň i rozvoj jeho kulturní úrovně. Praxe ukázala, že ani vysoká životní úroveň v průběhu sportovního zenitu nevytváří dostatečné záruky dobrého životního standardu a životní spokojenosti. Lever [1972] například zjistil, že z hlediska celoživotní úspěšnosti dopadli lépe ti brazilští profesionální fotbalisté, kterým hospodářská situace jejich klubů neumožnila plnou profesionalizaci, ti, kteří museli po celou dobu své profesionální kariéry alespoň částečně pracovat a rozvíjet své profesionální schopnosti a dovednosti. Naproti tomu fotbalisté z bohatých klubů ze Sao Paulo a Ria se přes vysoké

platy a popularitu velmi často dostávali po skončení sportovní kariéry do problémů a končili v zapomenutí nebo dokonce sebevraždou. Obdobně řada amerických profi-boxerů, kteří na přelomu čtyřicátých let vydělávali v průběhu své sportovní dráhy přes 100.000 dolarů, pracovali po jejím skončení vesměs jako nekvalifikovaní dělníci, vyhazovači a portýři, taxikáři apod. Přestože měli rychlejší hospodářský start než jejich vrstevníci, rychle se obvykle po skončení kariéry profesionálního boxera dostali na cestu ekonomického úpadku [Weinberg, Arond 1957].

Buržoazní společnost nalezla východisko v ještě výraznější komercializaci sportu — úspěšný sportovec se obklopil řadou ekonomických poradců, kteří nejen zváží ekonomické důsledky každého sportovního vystoupení svého klienta, ale poradí mu též optimální zhodnocení vydělaných peněz na poli ekonomickém. Efektivita sportovního výkonu je tak posuzována z hlediska širší ekonomické efektivity, která ne vždy je odvozena od ryze sportovních kritérií výkonů. Řada slavných profi-sportovců — Pelé, Lauda, Muhamad Ali — se stala úspěšnými podnikateli, byť často ne tak úspěšnými jak původně předpokládali.

V socialistické společnosti tato cesta principiálně možná není a sportovec se po skončení své sportovní kariéry může prosadit pouze svými znalostmi a schopnostmi, celkovou vyzrálostí své osobnosti.

Vrcholový sport jako forma uplatnění člověka ve společnosti

I tato stručná rekapitulace hlavních obsahových fází života vrcholového sportovce naznačuje, že soudobý špičkový sport svými nároky a předpoklady daleko přesahuje možnosti jednotlivce. Nejen po čistě technické, organizační či materiálové stránce, ale především proto, že téměř ve všech etapách sportovního života musí jednatelce ve větší či menší míře počítat s aktivní pomocí společnosti (státu, oddílu apod.) při řešení složitých otázek spojených s vlastní existencí a uplatněním jakožto sportovce i člověka. Za socialismu není sportovec vystaven tlaku soukromých společností, které ať již přímo nebo zprostředkovaně na sportu vydělávají a jeho seberealizace jako člověka i sportovce není vázána na bezprostřední „zpeněžitelnost“ vlastních výkonů.

Socialistická společnost chápe rozvoj vrcholového i výkonnostního sportu jako svůj samozřejmý závazek, neboť jeho prostřednictvím se jednak plní řada důležitých společenských funkcí (potřeba státní reprezentace, realizace hodnotné, divácky vděčné podívané, umožňující regeneraci zejména duševních sil pracujících apod.), jednak se utvářejí vzory pro masovou sportovní a tělovýchovnou činnost, která je důležitým nástrojem mnohostranného rozvoje osobnosti socialistického člověka. Rozvoj vrcholového i výkonnostního sportu je proto obsahem nejen činnosti vlastních tělovýchovných a sportovních organizací, ale svým způsobem se dotýká činnosti všech společenských i státních orgánů — včetně socialistického podniku. Neboť bez těsné součinnosti školy, závodů, armády, společenských i státních organizací a sportovních organizací není možné vytvořit adekvátní podmínky pro rozvoj ani výkonnostního, ani vrcholového sportu.

Výkonnostní a tím méně pak vrcholový sport nejsou činnostmi, které by z hlediska jednotlivce primárně plnily jen kompenzační, regenerační či relaxační funkce. Jsou též specifickou *formou uplatnění člověka ve společnosti*. Avšak právě proto, že vrcholový a výkonnostní sport je formou uplatnění člověka ve společnosti, musí být, alespoň v socialistické společnosti též nástrojem mnohostranného rozvoje člověka. Měl by člověka obohacovat a rozvíjet a nikoli jej redukovat na stroj k dosahování výkonu, bránit mu v rozvoji kul-

tury osobnosti. Zkušenosti ze socialistických zemí ostatně jednoznačně svědčí o tom, že spojení náročné sportovní činnosti s rozsáhlou profesní, veřejně politickou i kulturní činností je v zásadě možné, byť obtížné. Avšak i ve vyspělých kapitalistických zemích existují příklady úspěšného spojení vrcholového sportu s výkonem zaměstnání a studiem. Přes řadu skeptických názorů se v zásadě ukazuje, že amatérský sportovec se v průměru (ve srovnání se svými vrstevníky) neopožduje ve svém vzdělání, ale jeho vzdělávací dráha se spíše individualizuje; někteří ji úspěšně dokončí dříve, jiní později a to v závislosti na sportu, kterému se věnují a oboru, který studují [Hammerich 1972; Meyer 1983]. Záleží proto mnoho na tom, jak jednotlivé sportovní instituce výkonnostního a vrcholového sportu pochopí své společenské poslání, jakou rozvinou výchovnou a masově politickou činnost, jak se zaměří nejenom na dosahování špičkových výkonů, ale i na rozvoj osobnostních stránek sportovce, jeho výchovu k socialistickému vlastenectví, internacionalismu apod. Ostatně bylo již zdůrazněno, že jednou z podstatných společenských rolí výkonnostního a vrcholového sportovce je „být vzorem sportovního a společenského uplatnění“ a je nesporné, že tuto roli nemůže adekvátně a úspěšně sehrát osoba, která sama pro svou životní orientaci vzory nutně potřebuje, tápe v elementárních sociálních situacích a jejíž životní obzor je uzavřen do oblasti čistě sportovního dění. Význam osobnosti vrcholového i výkonnostního sportovce vystupuje zejména do popředí s tak významnou funkcí vrcholového sportu, jakou je reprezentace. Sportovec totiž nereprezentuje jen svým sportovním výkonem, nýbrž celým svým chováním a vystupováním. Má-li tedy plnit své základní společenské role, naplňovat své společenské poslání, pak musí být především *osobností*, a to dokonce i tehdy, když (jako je tomu za kapitalismu) nechce nic jiného než své výkony adekvátně uplatnit na trhu.

Heslo „výkon za jakoukoli cenu“, a tedy i za cenu výrazného oslabení výchovného a ideového působení na sportovce, za cenu jeho vyvazování ze společenského, a především politického dění, se tak koneckonců vždy obrátí *proti sportovci*, omezuje jeho možnosti společenského uplatnění jako sportovce i jako člověka. Výrazně redukuje diapazon jeho společenských rolí, které jako vrcholový (nebo i výkonnostní) sportovec by měl svojí činností naplňovat. A oslabuje koneckonců i společenské funkce vrcholového sportu jako takového.

Prameny

- Archiv sondy „*Způsob života pracujících vybraných pražských průmyslových závodů*“. Praha, ÚFS ČSAV 1979—1984.
 Archiv sondy „*Diferenciační procesy a aktuální problémy rozvoje naší společnosti*“. Praha, ÚFS ČSAV 1983—1984.
 Československý sport 1980—1984.
 Rudé Právo 1980—1984.
 Svobodné Slovo 1980—1984.

Literatura

- Bárta, M. a kol.: *Zpráva o výsledcích výzkumu volejbalu*. Praha, Sportpropag 1980.
 Bulgakova, N. Ž.: *Teoretické osnovy otbora i podgotovki sportivnogo rezervy v plavaniji*. In: *Teorija i praktika fizičeskoj kultury* 1980, č. 12.
 Čechák, V.: *Sociální problémy vrcholového a výkonnostního sportu*. Praha, strojopis 1984.
 Gissen, L. D.: *Psichologičeskij režim sportsmena pered otvžastvennymi sorevnovanijami*. In: Alatorcev, V. S: *Někotoryje voprosy praktiki sportivnoj psichologii*. Moskva, VNIIFK 1969.

- Gabal, I. — Rak, V.: *Sport a sportovní diváctví. Některé poznatky z výzkumu životního způsobu Pražanů*. In: Sociologický časopis 1981, č. 2.
- Hammerich, K.: *Soziologische Analysen zur Leistung im Sport*. Die Leibeserziehung 1971, 20 Januar.
- Havlíček, I.: *Zjišťování předpokladů, schopností a vytváření prognóz výkonnosti ve vrcholovém sportu*. In: Sborník z celostátní konference „Tělesná kultura—společnost—osobnost“. Praha, ÚV ČSTV 1982.
- Horáček, A.: *Problematika výběru sportovních talentů*. Metodický bulletin 5, Praha, VMO ÚV ČSTV 1981.
- Choutka, M.: *Sport a společnost*. Praha, Olympia 1978.
- Kantelon, Ch.: *Vysokije režimy sportivnykh trenirovok sredi junnykh kanadskikh sportsmenov*. In: Sport v sovremennom obščestve. Moskva, Fizkultura i sport 1980.
- Koudelková, A.: *Využití prostředků rehabilitace a regenerace ve vrcholovém sportu*. In: Sociologický časopis 1985, č. 5.
- Krawczyk, Z.: *Sport v społeczenstwie wspolczesnym*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
- Lapáčková, V.: *Tělovýchovné aktivity obyvatelstva ČSSR*. Praha, Technosport 1976.
- Lenk, H.: *Maximale Leistung trotz innerer Konflikte*. In: Kleingruppenforschung und Gruppe im Sport. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft 1966, 10.
- Lenk, H.: *Leistungsport. Ideologie oder Mythos? Zur Leistungskritik und Sportphilosophie*. Stuttgart, Kohlhammer 1972.
- Lenk, H.: *Philosophie des Sports*. Schorndorf, Hofmann 1973.
- Lever, J.: *Soccer as Brazilian Way of Life*. In: Stone, G.: Games, Sport and Power. New Brunswick, New York Press 1972.
- Linhart, J. a kol.: *Způsob života pracujících vybraných pražských průmyslových závodů. Závěrečná zpráva*. Praha, ÚFS ČSAV 1982.
- Lüschén, G. — Weiss, K.: *Die Soziologie des Sports*. Darmstadt, Luchterhand 1976.
- Martens, R.: (1971) *Socialnaja psichologija i sport*. Moskva, Fizkultura i sport, 1979.
- Mayer, H.: *Der Hochleistungssport. Ein Phänomen des Showbusiness*, Zeitschrift für Soziologie 1973, 1.
- Merhautová, J. — Joachimsthaler, F.: *K problematice tělovýchovných a sportovních činností ve způsobu života mladé generace*. In: Sociologický časopis 1985, č. 3.
- Mihovilović, M. A.: *The Status of Former Sportsmen*. In: International Review of Sport Sociology, 1968, 3.
- Nekola, J. a kol.: *Struktura a funkce tělovýchovných aktivit*. Praha, vědeckometodické oddělení ÚV ČSTV Praha, ÚML UK Praha 1984.
- Pácl, P.: *Sociální faktory volného času mladých dělníků*. In: Socialistický způsob života jako sociální realita. Brno, Katedra marx.-leninské sociologie Filozofické fakulty UJEP, 1984.
- Ponomarev, N. I.: (1974) *Sociální funkce tělesné kultury*. Praha, Olympia 1979.
- Prokop, J.: *Soziologie der Olympischen Spiele. Sport und Kapitalismus*. München, Hanser 1971.
- Psychologie a sport*. Praha, Olympia 1971.
- Sborník hlavních dokumentů V. sjezdu ČSTV*. Praha, ČSTV 1979.
- Slepička, P.: *Sociální interakce ve sportovní činnosti*. Praha, Univerzita Karlova 1982.
- Sprynar, Z.: *Teorie tělesné kultury*. Praha, Univerzita Karlova 1983.
- Štrcugal, L.: *Projev předsedy vlády ČSSR na V. sjezdu ČSTV*. In: Sborník hlavních dokumentů V. sjezdu ČSTV. Praha, ČSTV 1979.
- Vaněk, M. a kol.: *Psychologie sportu. Rozbor psychických složek sportovního výkonu*. Praha, Olympia 1984.
- Weinberg, D. K. — Arond, H.: *The Occupational Culture of the Boxer*. American Journal of Sociology, 1952, 5.
- Weiss, P.: *Sport: A Philosophical Inquiry*. London, Southern Illinois University Press, 1969.
- Wohl, A.: *Spoleczno historiczne podloze sportu*. Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe 1961.
- Wohl, A.: *Competitive Sport and its Social Functions*. In: Iross 1970, 5.
- Wetzel, H.: *Die chauvinistische Erziehung der Jugend durch den deutschen Imperialismus in Vorbereitung auf die Olympischen Spiele 1936 und 1972*. In: Theorie und Praxis der Körperkultur 1972, 9.
- Zpráva Ústředního výboru ČSTV o činnosti a dalších úkolech ČSTV, přednesená na VI. sjezdu dne 18. 11. 1983 předsedou ÚV ČSTV Antonínem Himlem*. Rudé Právo 1983, 19. 11.